

CZU 342.5(478)

DOI <https://doi.org/10.52388/2345-1971.2023.2.05>

CONSTITUTIONALIZATION OF THE PARLIAMENTARY OPPOSITION IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: REALITIES, CHALLENGES, PERSPECTIVES

Doina CUCIURCA

PhD student, State University of Moldova, Chisinau, Republic of Moldova

e-mail: doina.cuciuurca@usm.md

<https://orcid.org/0000-0001-6859-7956>

Parliament, embodying society in its diversity, transposes this diversity into the political process. The main challenge facing the legislature is managing tensions and maintaining a balance between competing needs to promote social cohesion and solidarity, with parliamentarians being the most important guarantee of citizens' political freedom. Formed following free and competitive elections, the parliament, by simply expressing the will of the electorate, presumes the existence of the opposition in one form or another. However, the status of the opposition is not always found in the constitutional and regulatory provisions. This research is dedicated to the identification of the constitutional mechanisms for the recognition and protection of the parliamentary opposition, which creates the preconditions for the creation of a balanced, transparent, and responsible political system.

Keywords: parliament, deputy, political pluralism, representation, parliamentary opposition, Republic of Moldova.

CONSTITUȚIONALIZAREA OPOZIȚIEI PARLAMENTARE ÎN REPUBLICA MOLDOVA: REALITĂȚI, PROVOCĂRI, PERSPECTIVE

Parlamentul, întruchipând societatea în diversitatea sa, transpune această diversitate în procesul politic. Principala provocare pusă în fața legislativului fiind gestionarea tensiunilor și menținerea unui echilibru între nevoile concurente în vederea promovării coeziunii sociale și solidarității, parlamentarii constituind cea mai importantă garanție a libertății politice a cetățenilor. Format în urma unor alegeri libere și competitive, parlamentul, prin simpla manifestare a voinței alegătorilor, prezumă existența opoziției într-o formă sau alta. Cu toate acestea, statutul opoziției nu întotdeauna se regăsește în prevederile constituționale și în cele regulamentare. Prezentul articol este dedicat identificării mecanismelor constituționale de recunoaștere și protecție a opoziției parlamentare fapt ce poate crea condițiile pentru stabilirea unui sistem politic echilibrat, transparent și responsabil.

Cuvinte-cheie: parlament, deputat, pluralism politic, reprezentare, opoziție parlamentară, Republica Moldova.

CONSTITUTIONNALISATION DE L'OPPOSITION PARLEMENTAIRE EN RÉPUBLIQUE DE MOLDOVA: RÉALITÉS, DÉFIS, PERSPECTIVES

Le Parlement, incarnant la société dans sa diversité, transpose cette diversité dans le processus politique. Le principal défi auquel le législateur est confronté est de gérer les tensions et de maintenir un équilibre entre des besoins concurrents afin de promouvoir la cohésion sociale et la solidarité, les parlementaires étant le garant le plus important de la liberté politique des citoyens. Formé à la suite d'élections libres et compétitives, le parlement, en exprimant simplement la volonté de l'électorat, présume l'existence de l'opposition sous une forme ou une autre. Cependant, le statut de l'opposition ne se retrouve pas toujours dans les dispositions constitutionnelles et réglementaires. Cette recherche est dédiée à l'identification des

mécanismes constitutionnels de reconnaissance et de protection de l'opposition parlementaire, qui créent les conditions préalables à la création d'un système politique équilibré, transparent et responsable.

Mots-clés: *parlement, député, pluralisme politique, représentation, opposition parlementaire, République de Moldova.*

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ПАРЛАМЕНТСКОЙ ОППОЗИЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА: РЕАЛИИ, ВЫЗОВЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Парламент, воплощая общество в его многообразии, переносит это многообразие в политический процесс. Основной задачей, стоящей перед законодательным органом, является управление напряженностью и поддержание баланса между конкурирующими потребностями в целях содействия социальной сплоченности и солидарности, при этом парламентарии являются наиболее важной гарантией политической свободы граждан. Сформированный в результате свободных и конкурентных выборов, парламент, выражая волю избирателей, предполагает существование оппозиции в той или иной форме. Однако, статус оппозиции не всегда закреплен в конституционных и нормативных положениях. Данная статья посвящена выявлению конституционных механизмов признания и защиты парламентской оппозиции, создающих предпосылки для создания сбалансированной, прозрачной и ответственной политической системы.

Ключевые слова: *парламент, депутат, политический плюрализм, представительство, парламентская оппозиция, Республика Молдова.*

Introducere

În lucrările de specialitate recente, printre elementele care formează structura internă a Parlamentului este menționată și opoziția parlamentară [2], [4]. Tradițional, opoziția este percepută ca un fapt politic și în același timp ca o realitate obiectivă care nu necesită calificări juridice separate, la dispoziția acestora fiind puse toate mijloacele de influență asupra activității parlamentului atribuite fie deputaților independenți, fie grupurilor (fracțiunilor) parlamentare.

În consecință, într-o formă sau alta, deputații care se autointitulează „opoziție” pot să exercite liber diverse drepturi, prezentând propriile concepte în opoziție cu conceptele majorității parlamentare fiind protejați de imunitate, care urmează a fi percepută ca prima și deocamdată cea mai importantă garanție a drepturilor opoziției. Această imunitate în mod tradițional determina privilegiul libertății de exprimare a deputatului din opoziție, acesta neputând fi supus represaliilor în legătură de declarațiile sale, inclusiv criticilor aduse guvernului [1, p. 114]. Astfel, dacă inițial imunitatea trebuia să protejeze drepturile membrilor organului

representativ în raport cu puterea executivă (în special cu instituția Monarhului), astăzi în circumstanțele caracterului de colaborare între legislativ și executiv, aceasta s-a transformat într-un mecanism de protecție a deputaților din opoziție, care garantează libertatea acestora de a critica majoritatea de guvernământ. De-a lungul timpului, la aceasta s-au adăugat tradiții și obiceiuri parlamentare, formând atmosfera de lucru a parlamentului, în care opoziția prin critici constructive, limitează tentativele de extindere a puterii, monitorizează acțiunile acesteia privind corespunderea lor binelui comun și, participând la procesul legislativ, propun soluții alternative, ajustează politica autorităților în ansamblu și sunt gata să-i ia locul.

Actualmente, existența opoziției parlamentare este una dintre cele mai importante caracteristici ale unui regim constituțional, gradul democrației acestuia și unul dintre factorii care dinamizează viața politică. În lipsa unei opoziții parlamentare active orice sistem politic pierde capacitatea de autodezvoltare și, dimpotrivă, tinde spre rigidizarea puterii [2, p. 379].

Astfel, *scopul* prezentei cercetări este de a identifica oportunități și căi de constituționalizare ce ar consolida rolul opoziției parlamentare în

Republica Moldova și i-ar oferi posibilități reale pentru a-și exprima punctul de vedere, a concura cu partidul/partidele de guvernământ în competiția pentru cucerirea puterii și nu în ultimul rând a asigura stabilitatea politică și a restabili încrederea populației în Parlament ca organ suprem reprezentativ al poporului. În vederea atingerii scopului trasat propus au fost utilizate diverse *metode de cercetare*, printre care se regăsesc: abordarea sistemică, care a servit la identificarea locului și rolului opoziției în structura internă a parlamentului; abordarea instituțională, care a contribuit la identificarea unor caracteristici specifice opoziției parlamentare întâlnite în statele cu regim democratic, iar metoda comparativă fiind utilă pentru proiectarea unor recomandări de *lege ferenda* preluate prin experiența statelor cu reușite semnificative în domeniul consolidării rolului opoziției parlamentare.

Principalele teze ale cercetării

Opoziția politică, devenită ulterior parlamentară se conturează drept instituție organică, indispensabilă parlamentarismului din Europa Occidentală și din America de Nord abia la sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. Prin urmare Parlamentul, unde aveau loc cele mai aprinse dezbateri între majoritate și minoritate, devine arena tradițională de manifestare a opoziției politice, scurgerea timpului aducându-i fortificându-i capacitatea de influențare a opiniei publice, inclusiv prin intermediul mijloacelor de informare în masă.

Treptat, rolul opoziției parlamentare devine unul mai mult decât binevenit în viața politică a statului, în favoarea acesteia fiind invocate mai multe argumente cum ar fi: acțiunea guvernanților rezultă din examinarea diferitelor soluții posibile; conștientizarea avantajelor și dezavantajelor; fundamentarea voinței politice; evitarea arbitrarului și alegerea mijloacelor adecvate în rezolvarea conflictelor; asigurarea alternanței la putere [3, p. 84-86].

Acad. prof. Ion Guceac, consideră că o eventuală definiție a opoziției trebuie să întrunească mai multe elemente definitorii. Astfel, autorul menționat apreciază drept elemente iminente ale unei definiții consacrate opoziției, următoarele: este consecința pluralismului politic veritabil; asigură identificarea și soluționarea conflictelor sociale în cadrul sistemului politic instituit în conformitate cu normele constituționale; influențează procesul de guvernare prin reguli stabilite de normele de drept; încurajează solidaritatea socială și preîntâmpină polarizarea conflictelor social-politice; asigură funcționalitatea organului reprezentativ, ținând cont de continua transformare a condițiilor sociale; asigură structurarea organului reprezentativ al poporului în conformitate cu binomul fundamental al parlamentarismului: majoritatea și minoritatea politică, adică guvernanți și opoziție [2, p. 380].

Prof. Alexandru Arseni constată că opoziția reprezintă „unul sau mai multe grupuri politice organizate, care se opun guvernării la nivel central sau local, activitatea cărora implică critica, controlul și alternativa guvernării, având, de regulă, ca scop, substituirea acesteia” [4, p. 113]. La rândul său profesorul Gheorghe Iancu evidențiază în calitate de element definitoriu al opoziției este tendința acesteia de a dobândi un grad cât mai înalt de informare și de a oferi alternative mai pregnante pentru soluționarea provocărilor sociale, decât executivul în exercițiu [5, p. 479].

În raport cu ultimul punct de vedere, constatăm că separația tradițională a puterii în trei ramuri, astăzi, nu mai poate fi percepută în baza conceptului clasic, delimitarea dintre legislativ și executiv dobândind un caracter mai curând formal decât real, întrucât în majoritatea statelor contemporane guvernul este, de regulă, exponentul majorității parlamentare. În consecință, în sens politic, puterea legislativă și cea executivă formează practic o unitate, puterea efectivă fiind împărțită între partidul sau coaliția de gu-

vernământ și opoziție, sau într-o percepție mai diferită, în majoritate și minoritate [15, pp. 6-9], fapt ce generează necesitatea instituționalizării și mai mult decât atât, a constituționalizării opoziției parlamentare.

Funcțiile opoziției parlamentare

Abordarea pur formală a divizării puterii în ramuri funcționale nu este singurul motiv care a servit declanșării procesului de instituționalizare a opoziției. Un alt motiv nu mai puțin important în acest sens constituie și extinderea arealului de funcții atribuite opoziției parlamentare. Dacă inițial rolul acesteia consta în critica activității executivului, ceea ce crea imaginea opoziției de forță distructivă, capabilă de a critica fără a propune soluții, actualmente, opoziția parlamentară poate fi clasificată în constructivă și obstructionistă [3, pp. 106-107]. Respectiv, pe lângă critica executivului și implicit partidului/coaliției de guvernământ, aceasta obține funcții, realizarea cărora asigură responsabilitatea și transparența majorității și a guvernului contribuind la sănătatea și echilibrul unui sistem democratic, precum:

a) controlul și supravegherea puterii executive - opoziția monitorizează și evaluează activitățile guvernului pentru a se asigura că acestea sunt în conformitate cu legea și cu interesele publice [4, p. 113];

b) cenzurarea activității majorității parlamentare – opoziția informează și sensibilizează opinia publică de eventualele deficiențe sau chiar acte de neconstituționalitate [6, p. 40];

c) asigurarea a unei programe de guvernământ alternative (critica constructivă) - opoziția oferă alternative la politicile și deciziile guvernului, evidențiind punctele slabe și propunând soluții alternative [5, p. 479];

d) reprezentarea diversității - opoziția reprezintă interesele și vocile cetățenilor care nu sunt de acord cu guvernul actual, asigurându-se că toate perspectivele sunt luate în considerare [4, p. 124];

e) legiferare - deși guvernul are de obicei majoritatea necesară pentru a adopta legi, opoziția poate influența procesul legislativ prin amendamente și dezbateri;

f) protecția drepturilor omului și a libertăților - opoziția joacă un rol esențial în protejarea drepturilor și libertăților individuale, contestând orice acțiuni guvernamentale care le-ar putea încălca.

g) pregătirea pentru guvernare (guvern în așteptare) - opoziția este, de asemenea, o școală pentru viitorii lideri și un potențial guvern alternativ, pregătindu-se să preia puterea dacă câștigă alegerile [4, p. 124].

Ca urmare a tuturor acestor „noi” sarcini ale opoziției, a crescut presiunea asupra necesității constituționalizării și instituționalizării acesteia, în specială acestea au reinterpretat percepția opoziției, care din forță exclusiv distructivă, cu care era asociată anterior, s-a transformat în forță vitală a statului, care trebuie să ofere protecție împotriva abuzurilor puterii.

Constituționalizarea vs instituționalizarea opoziției parlamentare

Diferența dintre constituționalizarea și instituționalizarea opoziției parlamentare se fundamentează pe natura și scopul fiecărei abordări în contextul funcționării unui sistem democratic.

Constituționalizarea opoziției parlamentare referindu-se la includerea principiilor și drepturilor opoziției parlamentare direct în constituția unui stat presupune:

a) recunoaștere formală - recunoașterea oficială a existenței și rolului opoziției parlamentare, stabilindu-se statutul acesteia în Legea supremă a statului;

b) conferirea unor drepturi fundamentale opoziției parlamentare, precum dreptul la informare, dreptul de a critica guvernul și de a propune alternative politice;

c) protecție juridică - drepturile și responsabilitățile opoziției fiind protejate și garantate la

cel mai înalt nivel juridic, ceea ce face mai dificilă modificarea sau restrângerea acestora fără un consens larg și un proces de legiferare complex.

Instituționalizarea opoziției parlamentare, la rândul său, raportată la dezvoltarea și implementarea de structuri, proceduri și mecanisme specifice care să sprijine activitatea opoziției în cadrul parlamentului presupune:

a) Crearea unor mecanisme practice și eficiente care să permită opoziției să-și desfășoare activitatea în mod eficient, cum ar fi accesul la resurse, timp de dezbateri alocat, și reprezentare proporțională în organele de lucru ale parlamentului;

b) Implementarea unor proceduri clare pentru interpelarea guvernului, inițierea moțiunilor și organizarea comisiilor de anchetă pentru a atrage atenția asupra problemelor importante și pentru a responsabiliza guvernul.

c) Asigurarea unui suport tehnic și administrativ adecvat, inclusiv accesul la consilieri și experți care pot ajuta opoziția să-și formuleze politicile și să evalueze activitatea guvernului.

d) Alocarea unui timp suficient pentru debaterile inițiate de opoziție în plenul parlamentului, asigurându-se astfel că vocea opoziției este auzită și luată în considerare;

e) Implementarea unor măsuri de protecție pentru a preveni intimidarea, hărțuirea sau alte forme de abuz asupra membrilor opoziției, asigurându-se astfel că aceștia pot opera într-un mediu sigur și echitabil.

În esență, constituționalizarea oferă cadrul legal fundamental și protecția necesară opoziției parlamentare, în timp ce instituționalizarea asigură aspectele practice și funcționale de activitate ale acesteia, ambele instrumente fiind esențiale pentru a asigura echilibrul puterilor și funcționalitatea sistemului politic.

Statutul opoziției parlamentare

În regimurile democratice, prezența opoziției

este cel mai important atribut al puterii, deoarece opoziția în general este una dintre instituțiile eficiente ale parlamentarismului contemporan. Nu întâmplător într-o serie de state opoziția are un statut oficial, drepturi și oportunități reale de a influența procesul de guvernare.

Totuși, trebuie să recunoaștem, statele care reglementează statutul opoziției parlamentare în Legea fundamentală sunt în minoritate, majoritatea statelor reglementând drepturile și obligațiile opoziției în legislația curentă. Astfel, Constituția Franței (art. 51-1) prevede că „Regulamentul intern al fiecărei Camere stabilește drepturile grupurilor parlamentare constituite în Camera respectivă. Acesta recunoaște drepturile specifice ale grupurilor de opoziții din Camera în cauză, precum și ale grupurilor minoritare”, iar art. 4 alin. (3) „garantează exprimarea pluralistă a opiniilor și participarea echitabilă a partidelor și grupărilor politice la viața democratică a națiunii” [7]. Constituția Portugaliei [8] consacră drepturile opoziției, totodată garantează dreptul minorităților la o opoziție democratică (art. 114, alin. (2)). Mai mult decât atât, aceasta prevede dreptul partidelor politice din legislativ care nu fac parte din Guvern să fie informate în mod direct și regulat de către executiv cu privire la situația și progresul principalelor probleme de interes public. Același drept fiind rezervat și partidelor politice ale regiunilor autonome sau în orice alte adunări alese în cazul în care acestea nu fac parte din executiv (art. 114, alin. (3)). Constituția Republicii Malta [9] consacră instituția *Liderului opoziției*, ocupată de persoana numită în acest scop de către Președinte (art. 90 alin. (1)). Acesta fiind reprezentantul partidului de opoziție cu cea mai mare pondere politică în Camera Reprezentanților. Liderul opoziției este numit din oficiu în calitate de membru în Consiliul Magistraturii (organ de consiliere a Executivului cu privire la buna administrare și gestionare a justiției și de adoptare de standarde și ghiduri de etică profesională),

este consultat în mod obligatoriu de Președinte sau Prim-ministru pe marginea chestiunilor de administrare publică (de ex: numirea membrilor Autorității Electorale, Agenției Funcționarilor Publici, Autorității de Radiodifuziune, Agenției pentru ocuparea forței de muncă).

Printre puținele state care reglementează statutul opoziției parlamentare printr-o lege organică poate fi menționată Portugalia, care dispune de un *Estatuto do direito de oposição (Statutul opoziției)* [10].

Un caz aparte este Marea Britanie în parlamentul căreia pe lângă comisiile de specialitate ori de anchetă, se regăsește și o instituție numită *shadow cabinet* (guvernul din umbră), care reprezintă o grupare a unor membri ai partidului din opoziție care sunt însărcinați, fiecare să urmărească cu atenție politicile publice și deciziile adoptate de fiecare ministru în exercițiu și să fie capabil, în cazul în care o moțiune de cenzură ar reuși să obțină numărul necesar de voturi pentru demiterea Guvernului, să-și asume imediat sarcina guvernării [6, p. 210]. Dar este necesar să remarcăm că în Marea Britanie opoziția parlamentară este amintită episodic în mai multe acte normative, cum ar fi Legea cu privire la ministerele Coroanei (*Ministers of the Crown Act*), care pe lângă alte obiecte, reglementează și statutul Liderului Opoziției Majestății Sale [11].

Necesitatea de a acorda opoziției un statut ce i-ar oferi acesteia un rol responsabil și constructiv este reflectată într-o serie de Rezoluții ale Adunării Parlamentare a Consiliului Europei: Rezoluția 1601 (2008) privind drepturile și responsabilitățile opoziției într-un parlament democratic [12]; Rezoluția 1154 (1998) privind funcționarea democratică a parlamentelor naționale [13]; Rezoluția 1547 (2007) privind situația drepturilor omului și a democrației în Europa [14]. Statele membre fiind în drept să decidă unilateral modul de instituționalizare și reflectare a drepturilor și obligațiilor opoziției în legislația sa sunt încurajate să o facă, astfel

echilibrându-se mandatul acordat majorității în timpul alegerilor cu drepturile fracțiunilor parlamentare minoritare și asigurându-se transparența și încrederea publică în procesul democratic.

În timp ce Constituția Republicii Moldova [16] nu conține dispoziții privind opoziția parlamentară, Regulamentul Parlamentului [17] în alin. (13) al art. 4 definește opoziția parlamentară drept „*[f]racțiunea sau fracțiunile parlamentare care nu fac parte din majoritatea parlamentară și care s-au declarat în opoziție față de aceasta*”. Regulamentul stabilește la modul general și statutul fracțiunilor parlamentare (art.6), acestea fiind reprezentate proporțional numărului de membri în toate structurile permanente cât și temporare sau speciale. Reprezentantul opoziției parlamentare este ales în calitate de președinte al subcomisiei pentru exercitarea controlului parlamentar asupra activității Serviciului de Informații și Securitate. Propunerile opoziției parlamentare și a deputaților neafiliați din opoziție se bucură de prioritate la întocmirea ordinii de zi pentru prima ședință în plen din *fiecare a șasea săptămână* din data începerii sesiunii parlamentare (art. 43¹).

Comisia de la Veneția a criticat frecvent adoptarea de legi care tratează probleme complexe, sensibile, de importanță semnificativă pentru societate, fără a consulta opoziția, expertii și societatea civilă, precum și neavând evaluări de impact obligatorii (spre exemplu, CDL-AD(2019)033, § 33 [18]; CDL-AD(2019)014, § 11 [19]).

În același context, relevante sunt și hotărârile Curții Constituționale a Republicii Moldova din ultimii ani, care se referă la importanța și rolul opoziției parlamentare și obligă Parlamentul să reglementeze instituția opoziției în actul normativ al său. Bunăoară, în HCC nr. 22 din 29.07.2021 [20], Curtea a constatat că, în procesul de adoptare a legilor, principiul pluralismului politic impune ca Parlamentul să se asigure că opoziția nu este exclusă de la luarea deciziilor. Prin urmare, chiar dacă o

majoritate parlamentară are o viziune unificată asupra necesității unei legi și voturile acesteia sunt suficiente pentru a o adopta, majoritatea în cauză trebuie să se asigure că opoziția parlamentară este angajată prin ridicarea de întrebări și înaintarea propunerilor la proiectul vizat. Mai mult decât atât, Parlamentul trebuie să creeze oportunități pentru ca parlamentarii să examineze conținutul proiectului de lege prin schimbul de opinii, asigurându-se că deputații înțeleg esența reglementărilor, fapt ce contribuie la formarea încrederii societății că legea discutată pe larg înainte de adoptare. Iar în HCC nr. 14 din 27 aprilie 2021 [21], Curtea constată că majoritatea parlamentară trebuie să asigure un tratament echitabil și adecvat al minorităților parlamentare, fără a abuza de poziția sa dominantă (§ 56). Chiar dacă, în virtutea principiului autonomiei parlamentare, Parlamentul deține competență largă în ce privește modul de desfășurare a ședințelor plenare, în domeniul legiferării, autonomia Parlamentului nu este absolută, fiind limitată de necesitatea respectării principiilor constituționale, precum: pluralismul politic și dezbaterile parlamentare a proiectelor de lege (§§ 57-58).

O caracteristică specifică regimului democratic presupune protecția opoziției parlamentare, care trebuie să poată dispune de mecanismele instituționale pentru a se exprima, pentru a critica și cenzura guvernul, pentru a fi asociată la decizie atunci când apreciază acest lucru ca fiind oportun. O soluție în acest sens, care poate fi realizată printr-o eventuală revizuire a Constituției Republicii Moldova, ar putea viza consacrarea unui statut constituțional al opoziției parlamentare și al liderului acesteia (reprezentantul partidului de opoziție cu cele mai multe mandate parlamentare). Astfel, reprezentanții opoziției și liderul acesteia ar trebui să fie consultați instituționalizat de către Șeful statului, de Prim-ministru, de Președintele Parlamentului. De asemenea, liderul opoziției ar trebui să dispună de informații privind actul

guvernării în aceeași măsură cu reprezentanții puterii care conduc autoritățile centrale. Nu în ultimul rând, în condițiile, în care viitoarea revizuire a Constituției menține atribuția Curții Constituționale de a soluționa conflictele juridice de natură constituțională, liderului opoziției parlamentare ar trebui să i se acorde dreptul de a sesiza Curtea cu privire la aceste conflicte care apar între autoritățile publice.

Pentru a funcționa eficient, parlamentarismul trebuie să găsească un echilibru între riscul de concentrare a puterii în mâna unui prim-ministru și avantajul unui control mai accentuat al parlamentelor asupra executivelor, inclusiv prin creșterea influenței opoziției în procesul decizional parlamentar.

Concluzii

Constituționalizarea opoziției parlamentare este un pilon fundamental al democrațiilor moderne. Prin recunoașterea și protejarea rolului opoziției, constituțiile contribuie la crearea unui sistem politic echilibrat, transparent și responsabil. Implementarea acestei practici prin recunoașterea oficială, protecția drepturilor, instituirea mecanismelor de control și promovarea dialogului nu doar întărește democrația, dar și asigură o guvernare eficientă și echitabilă. Într-o lume în continuă schimbare, adaptarea și consolidarea acestor principii sunt esențiale pentru menținerea și dezvoltarea sistemelor democratice.

Referințe bibliografice

1. HANHAM, H. J. *The Nineteenth Century Constitution 1815-1914: Documents and Commentary*, Cambridge University Press, 1969. 512 p. ISBN 978-052-109-560-0.
2. GUCEAC, I. *Tratat elementar de drept constituțional, vol. 2*. Chișinău: ÎS FEP „Tipografia centrală”, 2022. 574 p. ISBN 978-5-88554-060-5.
3. ENACHE, M. *Democrația parlamentară*. București: Ed. Universul Juridic, 2012. 276 p. ISBN 978-973-127-797-4.
4. ARSENI, A. *Drept constituțional și instituții*

politice. Tratat. Vol.II, Chișinău: CEP USM, 2024. 324 p. ISBN 978-9975-62-673-6.

5. IANCU, Gh. *Drept constituțional și instituții politice*. Ediția a 3-a. București: Lumina Lex, 2005. 638 p. ISBN 973-588-968-4.

6. MOȘNEAGA, V. *Puterea și opoziția în contextul managementului politic*. Iași: Pan Europe, 2005.

7. Constituția Republicii Franceze [online]. [citat: 09.11.23]. Disponibil: <https://codex.just.ro/Tari/FR>

8. Constituția Republicii Portugheze [online]. [citat: 09.11.23]. Disponibil: <https://codex.just.ro/Tari/PT>

9. Constituția Republicii Malta [online]. [citat: 09.11.23]. Disponibil: <https://codex.just.ro/Tari/MT>

10. *Estatuto do direito de oposição* [online]. [citat: 09.11.23]. Disponibil: https://www.parlamento.pt/Legislacao/Documents/Legislacao_Anotada/EstatutoDireitoOposicao_simples.pdf

11. *Ministers of the Crown Act* [online]. [citat: 09.11.23]. Disponibil: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1975/26/contents>

12. Resolution 1601 (2008) Procedural guidelines on the rights and responsibilities of the opposition in a democratic parliament. [online]. [citat: 20.11.2023]. Disponibil: <https://pace.coe.int/en/files/17626/html>

13. Resolution 1154 (1998) Democratic functioning of national parliaments.. Disponibil: <https://pace.coe.int/en/files/16611/html> [accesat: 20.11.2023]

14. Resolution 1547 (2007) State of human rights and democracy in Europe. Disponibil: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/>

Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17531 [accesat: 20.11.2023].

15. HELMS L. Studying Parliamentary Opposition in Old and New Democracies: Issues and Perspectives. In: *The Journal of Legislative Studies*. 2008. No. 14 (1-2), pp. 6-19.

16. Constituția Republicii Moldova din 29 iulie 1994. In: *Monitorul Oficial* nr.1 din 12.08.1994.

17. Legea pentru adoptarea Regulamentului Parlamentului nr. 797 din 02.04.1996. In: *Monitorul Oficial* nr. 50 din 07.04.2007.

18. Opinia nr. 946/2019 din 9 decembrie 2019 pentru Macedonia de Nord referitoare la Legea privind utilizarea limbilor. Disponibil: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)033-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)033-e) [accesat: 20.11.2023].

19. Opinia nr. 950/2019 din 24 iunie 2019 privind Ordonanța de Urgență a Guvernului (OUG) nr. 7 și OUG nr. 12 de amendare a Legilor justiției din România. Disponibil: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)014-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)014-e) [accesat: 20.11.2023].

20. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 22 din 29.07.2021 a sesizărilor nr. 198a/2020, 201a/2020 și 206a/2020 pentru controlul constituționalității Legii nr. 217 din 3 decembrie 2020 pentru abrogarea și modificarea unor acte normative. Disponibil: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_22_2021_198a_2020_rou.pdf [accesat: 20.11.2023].

21. Hotărârea nr. 14 din 27 aprilie 2021 pentru controlul constituționalității Legii nr. 218 din 3 decembrie 2020 pentru modificarea unor acte normative. Disponibil: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_14_2021_195a_199a_2020_rou.pdf [accesat: 20.11.2023].